

TEXNIK MATNLARDA BIRLIK VA KO‘PLIK KATEGORIYASINING TARJIMADA IFODALANISHI

Po‘latova Xulkaroy Muzaffar qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat

O‘zbek tili va adabiyoti universiteti - ToshDO‘TAU

Tarjima nazariyasi va amaliyoti (ingliz tili)

yo‘nalishi 401-guruh

Khulkaroyim@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada texnik matnlarda birlik va ko‘plik kategoriyasining o‘ziga xos xususiyatlari va ularning tarjimada to‘g‘ri ifodalanish masalalari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Til tizimida grammatik son kategoriyasi muhim sintaktik-semantik vazifalarni bajaradi va ayniqsa texnik matnlarda mazmunning aniqligi, texnik me‘yorlarning to‘g‘ri ifodalanishi, detallarning soni, elementlarning miqdori va qurilmalar tavsifidagi aniqlikni belgilaydi. Maqolada ingliz va o‘zbek texnik matnlari o‘rtasidagi grammatik son kategoriyasining o‘zaro farqlari, tarjima jarayonida yuzaga keladigan xatoliklar, ularni bartaraf etish yo‘llari hamda zamonaviy tarjimon uchun zarur bo‘lgan kompetensiyalar yoritiladi.

Kalit so‘zlar: grammatik son, birlik va ko‘plik, texnik tarjima, sintaktik kategoriya, terminologiya, semantika, aniq ma’no, qurilma tavsifi.

KIRISH

Texnik matnlar bugungi kunda fan-texnika taraqqiyoti, sanoat, ishlab chiqarish, injiniring, dasturlash va boshqa ko‘plab texnologik sohalarning ajralmas qismi hisoblanadi. Bunday matnlarning eng muhim xususiyatlaridan biri – ularning aniqlik, qisqalik, terminologik izchillik va mazmuniy qat’iyatga ega bo‘lishidir. Ana shu aniqlikni shakllantiruvchi grammatik vositalardan biri grammatik son kategoriyasidir. Ingliz, nemis, fransuz kabi Yevropa tillarida son kategoriyasi qat’iy grammatik tizimga ega bo‘lib, texnik matnlarda birlik va ko‘plik shakllarining noto‘g‘ri qo‘llanishi butun mazmunning o‘zgarib ketishiga sabab bo‘ladi. O‘zbek tilida esa son kategoriyasi sintaktik vositalar bilan moslashuvchan shaklda ifodalanadi, bu esa tarjima jarayonida muhim muammolarni yuzaga keltirishi mumkin.

Texnik matn tarjimonidan nafaqat til bilish, balki texnik tafakkur, predmet sohasini tushunish, birlik va ko‘plik kategoriyasining semantik yukini aniqlab tarjima qilish kabi ko‘nikmalar talab qilinadi. Masalan, ingliz tilida “data”, “equipment”, “machinery”, “software” kabi so‘zlar grammatik jihatdan birlik shaklida ishlatilsa ham ko‘plik ma’no anglatadi. O‘zbek tilida esa ularning mazmuni ko‘plik shakli bilan ifodalanadi yoki kontekstga ko‘ra umumiy nom sifatida qabul qilinadi. Ana shu farqlar

tarjimada aniqlikni saqlash masalasini dolzarb qiladi.

Texnik tarjimada birlik va ko'plik kategoriyasining noto'g'ri qo'llanishi qurilmaning qismlari, detallar, ko'rsatkichlar, o'lchamlar va texnik instruktsiyalardagi jarayonlarni tushinishda jiddiy xatolarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun ushbu mavzuni ilmiy ochib berish texnik tarjima nazariyasi va amaliyotida muhim ahamiyatga ega.

Texnik matnlarda grammatik sonning semantik roli juda yuqori bo'lib, u obyektlarning aniq miqdorini, model yoki mexanizmning nechta elementi haqida gap ketayotganini belgilaydi. Ingliz tilida ko'plikning -s qo'shimchasi bilan ifodalanishi texnik terminlarda doimo qo'llanavermaydi. Masalan, "means", "series", "species" kabi so'zlar tashqi shakli ko'plik bo'lsa-da, birlik ma'nosida ham qo'llanishi mumkin. Agar tarjimon bu farqni e'tibordan chetda qoldirsa, texnik hujjatning mazmuni noto'g'ri tushunilishi ehtimoli ortadi.

O'zbek tilida ko'plik ko'pincha lug'aviy emas, balki mazmuniy yo'l bilan ifodalanadi. Texnik matnlarda "detallar", "parametrlar", "vositalar" kabi ko'plik shakllari aniq ko'rsatkich bo'lsa-da, ba'zi hollarda ko'plikni kontekst belgilaydi. Ingliz tilida "the components must be checked" iborasi o'zbekchaga "komponentlar tekshirilishi kerak" tarzida o'giriladi. Biroq "component technology" iborasi "komponent texnologiyasi" sifatida tarjima qilinadi, ko'plik bo'lsa ham birlik ma'nosi ustuvor.

Texnik tarjimada birlik va ko'plik kategoriyasining kontekstga bog'liqligi ham alohida o'rin tutadi. Masalan, "a set of tools" bir nechta vositani bildiradi, lekin gap birlikdagi "set" atrofida quriladi. O'zbek tarjimasida esa semantik ko'plik asosiy bo'ladi: "asboblarni to'plam". Demak, grammatik struktura emas, mazmuniy birlik asosiy hisoblanadi.

Shuningdek, texnik grafikalar, chizmalar, jadval va sxemalarda birlik va ko'plik kategoriyasi aniq belgilangan bo'lishi kerak. "Wires", "circuits", "modules" kabi terminlar ko'plik ma'nosi bilan qo'llanganda qurilmaning nechta komponentdan iboratligini belgilaydi. O'zbek tilida esa ayrim chizmalar "simlar", "modullar" deb tarjima qilinsa ham, umumiy tavsif berilayotganda "sim ulanishi", "modul tizimi" kabi birlik shaklida qo'llanilishi mumkin.

Texnik matnlarda birlik va ko'plik kategoriyasining tarjimasida yana bir muhim jihat – kollektiv otlarning ma'nosidir. "Equipment" ingliz tilida hech qachon ko'plik shaklida ishlatilmaydi, lekin o'zbek tiliga "jihozlar" tarzida o'giriladi. Bu lingvistik farq tarjimada doimo e'tiborga olinishi zarur. Aks holda, instruktsiya yoki texnik ko'rsatkichlar noto'g'ri talqin qilinadi.

Zamonaviy texnik tarjimalarda sun'iy intellekt tizimlari, elektron lug'atlar va tarjima dasturlari ham qo'llanilmoqda, ammo grammatik son kategoriyasining kontekstual ma'nosini ular har doim aniq ajratib bera olmaydi. Shu sababli inson

tarjimonining grammatik va semantik tafakkuri o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Texnik matnlarda birlik va ko‘plik kategoriyasi tarjimasining yana bir muhim jihati — terminlarning o‘zaro mosligi va standartlashtirilgan shaklini saqlashdir. Texnik terminologiya ko‘pincha xalqaro miqyosda yagona qoida asosida shakllangan bo‘lsa-da, ayrim tillarda bu terminlar grammatik jihatdan moslashtiriladi. Ingliz tilidagi “filters”, “sensors”, “valves” kabi terminlar ko‘plik shaklida ishlatiladi, chunki ular qurilma ichida bir nechta funksional elementni bildiradi. O‘zbek tilida esa bu terminlar ko‘pincha birlik shaklida ham umumiy ma’noda qo‘llanadi: “sensor tizimi”, “filtr mexanizmi”, “klapan qurilmasi”. Tarjima jarayonida bu semantik o‘zgarishni to‘g‘ri aniqlash tarjimonning kasbiy kompetensiyasi bilan belgilanadi.

Yana bir muhim masala — o‘lcham, hajm va texnik xususiyatlar tavsifida birlik-ko‘plikning roli. Texnik matnlarda ma’lum bir elementning necha dona ekanligi muayyan texnik jarayonlar uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘ladi. Masalan, “three-phase motors” iborasi o‘zbek tilida “uch fazali motorlar” deb tarjima qilinadi, bu yerda ko‘plik literal ma’no emas, balki texnik tizimning funksional turini bildiradi. Shuningdek, ba’zan birlik shakli ishlatilsa-da, o‘zbekchada ko‘plikda ifodalash mazmunning oydinlashishiga xizmat qiladi. Bu yo‘nalishda tarjimon texnik me‘yorlar va muhandislik terminologiyasini chuqur bilishi zarur.

Texnik matnlarda birlik-ko‘plik kategoriyasining o‘zgarishi protokollar, yo‘riqnomalar va texnik xavfsizlik talablarida ham muhim rol o‘ynaydi. Masalan, “protective devices must be activated” iborasida ko‘plik shakli majburiy talablarga taalluqlidir. O‘zbek tiliga “himoya qurilmalari faollashtirilishi kerak” sifatida o‘giriladi. Bu yerda birlik shaklini ishlatish talablarga zid bo‘lib, xavfsizlik me‘yorlarining noto‘g‘ri tushunilishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Texnik tarjimalarda birlik va ko‘plik kategoriyalarining to‘g‘ri qo‘llanilishi mantiqiy izchillik va matnning integral tuzilishini saqlashga ham xizmat qiladi. Agar matnda qurilmaning bir nechta elementi haqida gap ketayotgan bo‘lsa, keyingi gaplarda ham ularning grammatik shakli izchil ko‘rsatilishi kerak. Ingliz tilida bu mantiq sintaktik vositalar bilan qat’iy ifodalansa, o‘zbek tilida ko‘pincha semantik izchillik bilan ta’minlanadi. Tarjimon esa har ikki tilning mantiqiy tizimini uyg‘unlashtirishi talab etiladi.

Turli til tizimlari grammatik sonni turlicha ifodalagani sabab, texnik matnlarda metonimik ko‘plik hodisasiga ham e’tibor qaratish lozim. Ingliz tilida “wheels” so‘zi ko‘pincha “transport vositasi” ma’nosini anglatadi, o‘zbek tilida bu kabi metonimik ma’no ishlatilmaydi. Bunday o‘rinlarda tarjimon mazmuniy kontekstga e’tibor qaratgan holda aniq ma’no beradi. Texnik matnlarda bu kabi misollar ko‘plab uchraydi, ayniqsa kompyuter texnologiyalari, avtomobilsozlik va elektrotexnika yo‘nalishlarida.

Bundan tashqari, texnik matnlarda birlik va ko‘plikning tarjimada to‘g‘ri ifodalanishi grafik elementlar bilan uyg‘unlikda bo‘lishi kerak. Chizmalar, jadval va

diagrammalarda ko'rsatilgan elementlar matndagi ifodalar bilan mos kelishi zarur. Masalan, chizmada 12 ta "bolt" bo'lsa, matnda "boltlari" shakli ishlatilishi kerak. Agar matnda birlik shakli ishlatilsa, bu noto'g'ri talqin, xatoli yig'ish yoki montaj jarayoniga olib kelishi mumkin.

Tarjima jarayonida birlik va ko'plik kategoriyasining semantik o'zgarishlari terminlarning ko'p ma'noliligi bilan ham bog'liq. "Drive" so'zi ba'zan "disk", ba'zan "haydovchi mexanizm", ba'zan esa ko'plikda "drives – harakatlantiruvchi tizimlar" ma'nosida ishlatiladi. O'zbek tilida mazmuniy aniqlik bo'lmasa, tarjima noto'g'ri talqin etiladi. Shuning uchun tarjimon texnik kontekstni chuqur tahlil qilishi zarur.

Shuningdek, texnik matnlarda birlik va ko'plik kategoriyasining tarjimasi ilmiy-texnik nutqning standartlashgan talablariga ham bog'liq. Ko'plab texnik me'yorlar, ISO standartlari va muhandislik bo'yicha xalqaro hujjatlarda terminlarning grammatik shakli qat'iy belgilangan. Tarjimon bu standartlarni bilishi va tarjimada ularga rioya qilishi kerak. Aks holda me'yordlardan og'ish kuzatiladi va texnik matnning rasmiy kuchi pasayadi.

Grammatik son kategoriyasining o'ziga xosligi shundaki, texnik matnlarda ko'pincha abstrakt ko'plik ishlatiladi. "Parameters", "functions", "operations" kabi so'zlar tizimning bir nechta jarayonini bildiradi, lekin ba'zan o'zbek tilida "parametrlar to'plami", "funksiyalar majmuasi" tarzida umumlashtirib beriladi. Bu tarjimada semantik butunlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Texnik tarjimalar jarayonida birlik-ko'plikning to'g'ri qo'llanilishi sun'iy intellekt, avtomatik tarjima tizimlari va lingvistik modellar uchun ham murakkab masala bo'lib qolmoqda, chunki bu kategoriyaning kontekstga bog'liqligi yuqori. Aksariyat tizimlar grammatik struktura asosida tarjima qilsa ham, texnik matnlarda ma'noning aniqligi ustuvor bo'lgani uchun inson tarjimonining analitik tafakkuri hal qiluvchi rol o'ynaydi.

XULOSA

Maqola davomida ko'rsatib o'tilganidek, texnik matnlarda birlik va ko'plik kategoriyasi terminologiyada aniqlik, qurilma va tizimlarning tuzilishi, jarayonlar tavsifi hamda texnik ko'rsatmalar mazmunining to'g'ri tushunilishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi grammatik farqlar tarjimada murakkablik tug'dirishi tabiiy, ayniqsa birlik shakllarida ko'plik ma'nosining berilishi yoki ko'plik shaklidagi so'zlarning birlik ma'nosida qo'llanilishi jarayonga sezilarli ta'sir qiladi. Tarjimon texnik matnlarni o'qishda nafaqat til qoidalarini, balki texnik predmetning mazmunini, terminlarning kontekstual ma'nosini chuqur anglashga intilishi zarur. Shu bilan birga, birlik va ko'plik kategoriyasining aniqligi texnik me'yorlar, chizmalar, o'lchamlar va funksiyalarni to'g'ri ifodalashga yordam beradi. Zamonaviy tarjima jarayonida texnologiyalar qo'llanilayotgan bo'lsa-da, grammatik son kategoriyasining kontekstual anglanishi hamon inson tafakkuriga tayanadi va

tarjima sifatini belgilashda muhim o‘rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kristal, D. Tilshunoslik va fonetika lug‘ati. – Oksford: Blekvell nashriyoti.
2. Ketford, J. S. Tarjima nazariyasining lingvistik asoslari. – London: Oksford universiteti nashriyoti.
3. Nayda, E.A. va Taber, K.R. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. – Leyden: Brill nashriyoti.
4. Vine, J.P. va Darbelne, J. Fransuz va ingliz tillarining taqqoslama uslubiyati. – Amsterdam: Benjamins nashriyoti.
5. Nyumark, P. Tarjimaga yondashuvlar. – Kembrij: Kembrij universiteti nashriyoti.
6. Beyker, M. Tarjima masalalari: nazariya va amaliyot qo‘llanmasi. – London: Routledge.
7. Xatim, B. va Meyson, I. Nutq va tarjima. – London: Longman nashriyoti.